

ИНКЛЮЗИВ ТАЪЛИМНИНГ ТАШКИЛИЙ ВА УСЛУБИЙ АСОСЛАРИ

Адилова Зулфия Джавдатовна¹
Хонтураев Бобур Азимович²

¹Тошкент давлат иқтисодиёт университети

Инсон ресурсларини бошқариш кафедраси профессори, и.ф.д.

Ўзбекистон, 100066, Тошкент шаҳар, Ислом Каримов кўчаси, 49-уй

²Ўзбекистон Республикаси Оила ва хотин-қизлар давлат қўмитаси ҳузуридаги

“Оила ва хотин-қизлар” илмий-тадқиқот институти

“Оила демографияси ва социологияси” бўлим бошлиғи

Тошкент, 100047, Истиқлол кўчаси, 15-уй

Аннотация: Мақолада ногиронлар ва имконияти чекланган талабалар ижтимоий ҳимояси вазифалари, жамиятнинг уларга нисбатан бўлган муносабати, хорижий мамлакатлар тажрибаси, таълим олиш ва иш билан таъминланганлик даражаси ёритилган ҳамда ушбу соҳани такомиллаштириш бўйича таклифлар келтирилган.

Калит сўзлар: имконияти чекланган инсонлар, ногиронлар, ижтимоий ҳимоя, хорижий мамлакатлар тажрибаси, таълим, иш билан таъминланганлик даражаси, тиббий муҳофаза меърий ва ҳуқуқий масалалар.

Abstract: The article highlights the tasks of social protection of disabled people and students with disabilities, the society's attitude towards them, the experience of foreign countries, the level of education and employment, and the extent to which issues and offers suggestions for improving these areas

Key words: persons with disabilities, people with disabilities, social protection, experience of foreign countries, education, employment rate, health care, regulatory and legal issues.

Кириш.

Бугунги кунда республикада алоҳида ёрдамга муҳтож болалар ва ўсмир ёшлар таълими, уларнинг нуқсон турлари ва унинг даражаларини инобатга олган ҳолда махсус таълимнинг йўналишлари (ақли заиф, руҳий ривожланиши сустлашган, нутқида, кўришида ва эшитишида нуқсонли бўлган болалар) бўйича коррекцион таълим ташкил этилган. Кўпчилик мамлакатлар сегрегация (ажратиб ўқитиш) таълимидан воз кечиб имконияти чекланган шахсларга нисбатан ривожланган жамиятга мансуб бўлган интеграцион таълимни тадбиқ қилишни лозим топди.

Ўзбекистонда инклюзив таълимнинг долзарблиги шундаки, имконияти чекланган болалар сонининг кўпайиши ва махсус коррекцион таълим муассасаларнинг етарли эмаслиги ҳамда, жамиятдаги ўзгаришлар яъни демократик тизимга ўтилиши. Ҳозирги кунда жаҳон миқёсида кенг тарғибот қилинаётган инклюзив таълим стратегияси, яъни ривожланишида муаммолари бўлган болаларни ўқитиш, тарбиялаш масаласи Ўзбекистонда ҳам долзарб муаммолар сирасига киради.

Мамлакатимизда ногиронларнинг ҳуқуқлари доимий эътиборда бўлиб, уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш сиёсати юритиб келинмоқда. Жумладан, охириги йилларда ногиронлиги бўлган шахслар учун инклюзив жамият барпо этишнинг фундаментал асослари бўлиб қуйидаги ҳуқуқий-меърий ҳужжатларни келтириб утиш мумкин:

– Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ногиронлиги бўлган шахсларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони (ПФ-5270-сон, 01.12.2017 й.);

– Ўзбекистон Республикасининг “Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари тўғрисида”ги Қонуни (ЎРҚ-641-сон, 15.10.2020 й.);

– Ўзбекистон Республикасининг “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияни (Нью-Йорк, 2006 йил 13 декабрь) Ратификация қилиш ҳақида”ги Қонуни (ЎРҚ-695-сон, 07.06.2021 й.);

– Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси аҳолиси ижтимоий ҳимоясининг стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” Фармони (ПФ-175-сон, 15.07.2022 й.);

– Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Тиббий-ижтимоий экспертиза хизмати ҳамда болаларга ногиронликни белгилаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги қарори (ПҚ-22-сон, 27.11.2021 й.).[1]

Шунингдек, 2020 йилнинг 15 октябрида «Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари тўғрисида»ги қонун эълон қилинди. У 3 ой ўтгач кучга кирди. 2021 йил 29 май куни Олий Мажлис Сенатининг 15-ялпи мажлисида Ногиронларнинг ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро конвенция сенаторлар томонидан кўриб чиқилди ва маъқулланди. Мазкур конвенциянинг ратификация қилиниши Ўзбекистонда ногиронларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун қўшимча кафолатлар яратиш имконини беради. Конвенция ногиронларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва қўллаб-қувватлаш, уларни камситишга барҳам бериш, уларнинг меҳнат қилиш, ўз соғлиғини асраш, таълим олиш ва жамият ҳаётида тўлақонли иштирок этиш ҳуқуқини таъминлаш, одил судловга эришиш, шахсий дахлсизлиги, эксплуатация қилинишдан ҳимояланишини, эркин ҳаракатланишини, шахсий мобиллигини таъминлашга қаратилган 50 та моддадан иборат. [2]

Кўриб чиққанemizдек, ногирон инсонларнинг ҳуқуқларини таъминлашга доир етарлича ҳуқуқий ҳужжатлар бор. Шунга қарамай нима учундир ногиронлар ҳар доим ҳам жамият фаолиятида тўлиқ иштирок эта олмайди.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили.

Мавзуни ёритишда назарий-услубий асос бўлиб хорижий ва маҳаллий олимларнинг илмий услубий ёндашувлари, келтирилган фикр ва мулоҳазалар ҳамда халқаро ва миллий ташкилотлар ҳуқуқий ҳужжатлари ва маълумотлари хизмат қилди. Бу борада Андреева Л.В.,

Баль Н.Н., Бойков Д.И., Войлокова Е.Ф., Гайдукевич С. Е., Гутман С, Екжанова Е.А., Лазарев В.Н., Коростелев Б.А., Лошакова И.И., Ратнер Ф.Л., Резникова Е.В., Шмидт В.Р., Тер-Григорьянц Р.Г., Тихонова М.Ю., Эйнскоу Мэл., Юсупова А.Ю., Ярская-Смирнова Е.Р., Armstrong F., Nes K., Oliver M. Ва бошқа олим ва мутахассислар ўз ишларида ногиронлар ва имконияти чекланган шахсларнинг инклюзив таълими масалаларини ёритганлар.

Манбаларнинг катта гуруҳига ногиронлик ҳуқуқларига бағишланган бўлиб уларнинг асосини БМТнинг халқаро конвенциалари ташкил этади. “Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларациясининг 26-моддаси”[3], “Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенциянинг 28-моддаси” [4] ва “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция” [5] да инклюзив, яъни барча учун тенг имкониятли таълим олиш ҳуқуқини қайд этувчи биринчи юридик ҳужжат бўлиб, инсоннинг таълим олиш бўйича ҳуқуқлари мустаҳкамлаб қўйилган. Таълим деганда, барча одамларнинг ҳаёти давомида ўз салоҳиятидан келиб чиқиб эҳтиёжи ва ҳоҳишига қараб ўрганиш имконияти тушунилади. Бунга “билишни, бажаришни, биргаликда яшаш ва бирга бўлишни ўрганиш” киради[6].

Ушбу маълумотлардан аён бўладики, имконияти чекланган инсонларнинг барчаси таълим олиш имкониятига эга бўлиши керак.

2015-йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти минг йиллик ривожланишга қаратилган 17 та мақсадларни тақдим этди. Мақсадлардан олтитаси инклюзив таълимни ривожлантиришга, камбағалликни йўқ қилишга, сифатли таълимни таъминлашга, тенгсизликни камайтиришга, гендер тенглиг ва ижтимоий интеграцияга қаратилган. Мақсад шундан иборатки, бутун дунё бўйлаб ўғил ва қиз болалар тенг равишда таълим олиши керак[7].

<u>КАМБАҒАЛЛИКНИ ЙЎҚ ҚИЛИШ</u>	<u>ОЧЛИКНИ БАРТАРАФ ҚИЛИШ</u>	<u>ЯХШИ САЛОМАТЛИК ВА ФАРОВОНЛИК</u>	<u>СИФАТЛИ ТАЪЛИМ</u>	<u>ГЕНДЕР ТЕНГЛИК</u>	<u>ТОЗА СУВ ВА САНИТАРИЯ</u>
<u>ҲАММАБОП ВА ТОЗА ЭНЕРГИЯ</u>	<u>МУНОСИБ ИШ ВА ИҚТИСОДИЙ ҮСИШ</u>	<u>САНОАТ ИННОВАЦИЯ ВА ИНФРАТУЗИЛМА</u>	<u>ТЕНГСИЗЛИКНИ КАМАЙТИРИШ</u>	<u>БАРҚАРОР ШАҲАРЛАР ВА ЖАМОАЛАР</u>	<u>МАСУЛИЯТЛИ ИСТЕЪМОЛ ВА ИШЛАБ ЧИҚАРИШ</u>
<u>ИҚЛИМ ҲАРАКАТИ</u>	<u>СУВДАН УНУМЛИ ФОЙДАЛАНИШ</u>	<u>ЕРДАГИ ҲАЁТ</u>	<u>ТИНЧЛИК ВА АДОЛАТНИ МУСТАҲКАМЛОВЧИ ИНСТИТУТЛАР</u>	<u>МАҚСАДГА ЭРИШИШ УЧУН ХАМКОРЛИК</u>	

2-расм. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти минг йиллик ривожланиш мақсадлари[8]

Ўзбекистонда ногиронлиги бор инсонларнинг ҳуқуқларини таъминлаш ҳақида қонун-қоидалар мавжуд бўлсада, аслида бу одамлар инфратузилма ва оммадаги стереотиплар туфайли жамият фаолиятида тўлиқ иштирок эта олишмайди. Ногиронлиги бор инсонлар “муаммо” эмас, балки “жамиятнинг тўлақонли қисми” дир. Тажриба шуни кўрсатмоқдики, ногиронлиги бор одамларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини самарали ҳимоя қилиш учун, уларнинг ўзлари сиёсатда намоён бўлганда амалга ошади. Имкониятлари чекланган жамият

3-расм. Инклюзив таълимнинг ҳуқуқий асослари жаҳон миқёсида[9]

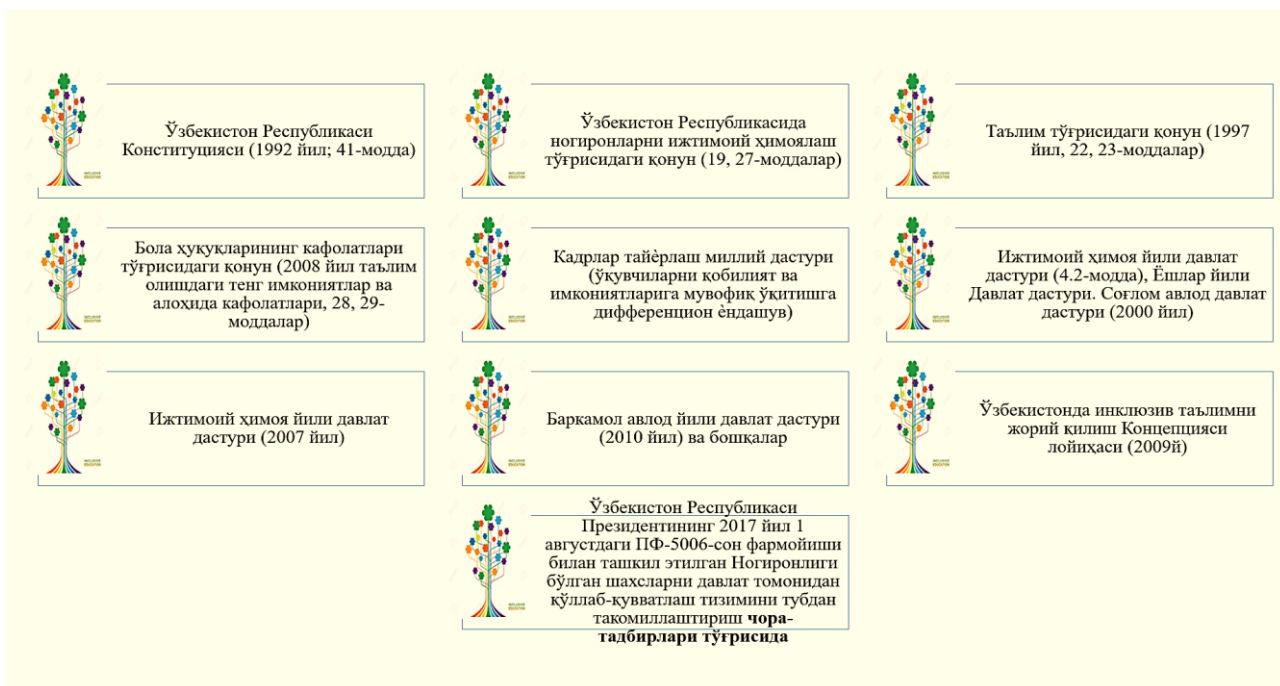
аъзолари соғлом жамият аъзолари билан тенг ҳуқуқ ва имкониятларга эга бўлмас экан ижтимоий интеграцияга эришиш қийин.

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси барча инсонларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатлар экан, бу декларациянинг барча бандлари махсус эҳтиёжли инсонларга ҳам тегишлилиги аниқланди. Ногирон шахсларнинг ҳуқуқларини янада мустаҳкамлаш ва кафолатлаш мақсадида БМТ 1975 йилда Ногирон шахслар ҳуқуқлари тўғрисидаги Декларацияни қабул қилди. Мазкур Декларацияда таъкидланишича: Ногиронлар шахсиятини ҳурмат қилиш ҳуқуқи уларда туғилиши билан мавжуд бўлади. Ногиронликнинг келиб чиқиши, табиати ва жиддийлик даражасидан қатъий назар, фуқаро ўз ёшидаги тенгдошлари билан бир хил ҳуқуқларга эгадирларки, шу билан бирга улар мумкин қадар тўлақонли яхши ҳаёт кечириш ҳуқуқига ҳам эга (Ногирон шахслар ҳуқуқлари тўғрисидаги Декларация, 3-модда).

Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қатор қонун ва қарорларида жамиятимизнинг бир бўлаги бўлган махсус ёрдамга муҳтож болалар ва ўсмирларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш, уларга таълим-тарбия бериш, касб-хунарга ўргатиш, соғлом болалар қаторидан

Ўрин олиб ўз қобилияти, имкониятларини кўрсата олишга, маънавий комил топишга қаратилган чора-тадбирлар белгилаб берилган.

4-расм. Ўзбекистонда инклюзив таълимнинг ҳуқуқий асослари [10]

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси (1992й); Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” (1997 й); “Ногиронларни ижтимоий ҳимоялаш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни, Ҳалқ таълими вазирлиги ва ЮНЕСКО ҳамкорлигида ишлаб чиқилган “Таълим ҳамма учун” Миллий режа-дастур (2003 й); “Имконияти чекланган болалар ва ўсмирлар учун инклюзив таълим муваққат Низом”и (2005 й); “Бола ҳуқуқларини кафолатлаш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни (2008 й, 29-банди); Ўзбекистонда инклюзив таълимни жорий қилиш Концепцияси лойиҳаси (2009 й) ва бошқа бир қатор қонун ва қарорлар инклюзив таълимнинг ҳуқуқий асосларини белгилайди. Кейинги йилларда давлатимиз томонидан ногирон болаларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш, таълим-тарбиясини такомиллаштириш ва унинг мазмунини жаҳон стандартларига мослаштириш чора-тадбирлари кўрилмоқда.

Инклюзив таълимнинг барқарорлигини таъминлаш мақсадида Таълим тўғрисидаги қонуннинг янги таҳририга имконияти чекланган болаларни умумтаълим жараёнига интеграциялаш мақсадида умумтаълим мактаблари, мактабгача таълим муассасаларида инклюзив гуруҳ ва синфларнинг ташкил қилинишини тартибга солувчи модда киритилган.

Тадқиқот услубиёти.

Мавзу доирасида бир қанча услубий ёндашувлар хусусан илмий

мушохада қиёсий таҳлил, синтез, илмий қарашлар ҳамда инклюзив таълимнинг мақсадли жорий этиш тамойиллари ва усулларидан фойдаланилган.

Инклюзив таълим тизимини жорий қилишда қуйидаги тамойилларга асосланилади:

- инклюзив таълимнинг эътироф этилиши;
- инклюзив таълимнинг барча учун очиқ бўлиши тамойили;
- боғланишнинг мавжуд бўлиши тамойили;
- марказлаштирилмаган бўлиши тамойили;
- инклюзив таълимга комплекс ёндашиши тамойили;
- инклюзив таълимда мослашувчанлик тамойили;
- малакавийлик тамойили.

1) Инклюзив таълимнинг эътироф этилиши тамойили.

Бу тамойилнинг мазмуни шундаки, 1990 йилдан буён махсус эҳтиёжли ёшларни умум таълим муассасалари тизимида ўқитиш борасида бир қанча жаҳон миқёсида декларациялар ва қарорлар қабул қилинди. Уларни жаҳоннинг кўплаб давлатлари эътироф этдилар. Аммо бугунги кунга қадар уларни ҳаётга жорий қилиш борасида кўплаб муаммолар мавжуд. Баъзи давлатларда эса умумий таълим борасида қонун ёки қарорлар қабул қилинганда ногирон болаларнинг таълим масаласи унга киритилмайди.

Аммо инклюзив таълимни тан олиш фақатгина қонун чиқариш билангина боғлиқ бўлмайди. Дискриминация (одамларни ажратиш) ва ижтимоий нотўғри фикрлашга қарши курашиш энг муҳим нарсадир. Яъни инклюзив таълимни эътироф этган ҳолда, аҳоли ўртасида тарғибот-ташвиқот ишларини олиб бориш энг биринчи галдаги масаладир.

2) Инклюзив таълимнинг барча учун очиқ бўлиши тамойили.

Ўтган йигирма йил давомида махсус эҳтиёжли болаларни умумтаълим муассасалари тизимида ўқитиш борасида сезиларли ишлар амалга оширилди. Аммо инклюзив таълими тизимини жорий қилиш асосан шаҳарлар миқёсида бўлиб қишлоқлардаги ҳудудларда ҳали-ҳамон махсус эҳтиёжли болалар таълимдан четда қолиб кетмоқда ёки қишлоқлардаги ота-оналар ногирон фарзандини шаҳарлардаги махсус муассасаларга қатнашларини таъминлаш учун қийинчиликларга дуч келмоқдалар. Шунинг учун ҳам махсус эҳтиёжли болаларни инклюзив таълимга жалб этиш барча ҳудудларда барча махсус эҳтиёжли болаларни қамраб олган бўлиши таъминланиши лозим.

3) Таълим маскани қулайликлари мавжуд бўлиши тамойили.

Бунинг заминиди-оммавий биноларнинг сифати, айниқса ногиронларнинг таълим масканларига кириб чиқишини қулайлаштириш кабилар ётади. Ногирон бола мактаб биносига (зинаполяр аравачада юришга мослаштирилмаганлиги сабабли) кира олмаганми ёки мактаб хожатхонаси аравачада ҳаракатланувчиларга

мослаштирилмаганлиги учун оддий мактабга қатнамасликка олиб келмаслиги керак. Бу каби қулайликларни яратиш унчалик катта маблағ талаб қилмайди. Янги мактаб ёки таълим биноси ногирон болаларнинг эҳтиёжларини эътиборга олган ҳолда режалаштирилган пайтдан бошлаб қурилиши керак.

Албатта ногирон болалар учун қулайликлар нормал ривожланишдаги болалар учун ҳеч бир муаммо келтириб чиқармайди. Жисмонан қулайликлар ва боғланишларни яратиш инклюзив таълимнинг асосий муаммоларини ҳал этишга хизмат қилади.

4) Марказлаштирилмаган бўлиши тамойили.

Бу тамойилнинг мазмуни қуйидаги иккита аспект ёрдамида ифодаланади: а) Инклюзив таълим хизматлари умумий таълим тизимининг интеграция қилинган қисми бўлиши керак; б) инклюзив таълим тизимидаги вазифалар маҳаллий таълим органларига жавобгарлик ва бошқарувни юклаш учун марказлашмаган ҳолда олиб борилиши керак ва имкониятлар маҳаллий шароитларга мослаштирилиши лозим. Оптимал интеграция эришиш учун марказлаштирилмаган бўлиш муҳимдир. Бу айниқса қишлоқ шароитларида айтилган муддао бўлади. Инклюзив таълимнинг вазифалари ногирон болаларга ўз ота-оналари билан бирга бўлиш, уларга худди тенгдошлари каби ўзларига яқин бўлган мактабларда таълим олиш имконини беради. Бу уларнинг шахсий сифатларининг шаклланишида муҳим аҳамиятга эга. Ногирон боланинг нормал ривожланишига ҳалақид бериш, ногиронликдан ҳам оғирроқ ҳолатларга олиб келиши мумкин.

5) Инклюзив таълимда комплекс ёндашиш тамойили.

Ногирон болаларга уларга ногирон деб фақатгина нуқсон жиҳатдан ёндашиш эмас, балки бу болаларга ҳар томонлама ёндашиш лозим. Бу эса махсус эҳтиёжли болалар учун таълим масаласини режалаштираётган унинг бутун ҳаёти давомида юзага келиши мумкин бўлган эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда тўзишни талаб этади. Бундан ташқари инклюзив таълимда ногирон боладаги мавжуд нуқсонларни бартараф этиш, коррекциялаш, компенсация қилиш билан бир қаторда билим кўникмаларга эга қилиш, касб ҳунарга ўргатиш ишларини параллел равишда олиб бориш талаб этилади. Бу тамойилнинг моҳиятида махсус эҳтиёжли болаларга илк ёш даврида эрта ёндашиш ҳам ётади. Махсус эҳтиёжли болалар таълими бошланғич ва ўрта-махсус таълимни олишлари билан яқунланмаслиги керак. Ногирон болаларнинг касб-ҳунар таълими ва олий таълими ҳам амалга оширилиши талаб этади. Чунки инклюзив таълим тизимининг вазифаларидан бири махсус эҳтиёжли болаларни ҳар томонлама ривожлантириш, уларнинг барча ҳуқуқларини таъминлашдан иборатдир.

6) Инклюзив таълимда мослашувчанлик тамойили.

Бу тамойилнинг мазмуни шундаки, ўқув режа, дастур ва дарсликлар махсус эҳтиёжли болалар ва талабаларнинг имкониятларига мослашувчан бўлиши керак. Ногирон шахснинг махсус таълимга бўлган эҳтиёжлари ҳар қандай интеграция фаолиятининг асосини ташкил этиши керак. Шахс эҳтиёжларининг даражалари ва турлари ҳар хил бўлганлиги туфайли бундай фаолиятлар мослашувчан ўзгарувчан бўлиши талаб этилади.

7) Малакавийлик тамойили.

Махсус эҳтиёжли шахслар инклюзив тарзда ўқитилаётган синфларда юқори малакали ўқитувчиларнинг дарс бериши талаб этилади. Бундан ташқари инклюзив таълим ўқитувчиси дефектлогия ва бошқа махсус соҳалар бўйича ҳам малака оширган бўлиши керак. Ногиронлиги бўлган болалар таълим-тарбияси уларни ўқиш ва ёзишга ўргатиш муаммоларини ижтимоий ҳаётга мослаштиришга кўмак бериш, бу ишларни самарали амалга ошириш, махсус соҳа ходимлари ҳамда ногирон болалар ота-оналарига амалий ёрдам бериш каби масъулиятли ишлар жумласига киради. Махсус ёрдамга муҳтож болаларнинг асосий муаммоларини улар ўзлари яшаб турган муҳитдан, оиладан узоқда таълим тарбия бериш билан ҳал қилиб бўлмайди. Жамият ўз аъзоларига жавобгарликни ўз бўйнига олмас экан, чеклаб қўйилган ҳуқуқ ва имкониятлар қайтариб берилмас экан ижтимоий интеграцияга эришиш қийин.

Махсус эҳтиёжли болаларнинг таълим-тарбиясида тенг ҳуқуқлилик муаммосини ҳал этиш бугунги куннинг долзарб муаммоларидан биридир. Аммо ҳам жуда кўплаб болалар турли хилдаги сабабларга кўра таълимдан четда қолиб кетмоқдалар. Бунинг учун инклюзив таълимга жалб қилишнинг ташкилий, илмий-услубий чораларини кўриб чиқиш, яъни мутахассисларни тайёрлаш, малакасини оширишга оид тадбирларни ишлаб чиқиш лозим.

Таҳлил ва натижалар

Сўнгги йилларда дунёнинг аксарият мамлакатларида ногиронларни ва имконияти чекланган талабалар ишга жойлаштириш жараёнини таҳлил қилиш натижаси шуни кўрсатмоқдаки, ногиронлиги бўлган одамларнинг камситувчи меҳнат шароитларини енгиб ўтишга қаратилган махсус дастурлар эълон қилинди. Ушбу дастурлар ногиронларнинг самарали фаолияти билан шуғулланиш мақсадида амалга оширилади. Европа Иттифоқининг аксарият мамлакатларида ногиронлар учун корхоналарда муайян иш ўринлари яратиш учун квота тизими жорий этилган. Америка Қўшма Штатлари, Буюк Британия, Скандинавия, Канада каби мамлакатларда ногиронлар учун квота тизими мавжуд бўлмасада, бироқ айти пайтда иш берувчилар ижтимоий соҳа доирасида имкониятлари чекланган кишиларга ижобий муносабатда бўлишмоқда.

Германия, Нидерландия, Швеция ва Европа Иттифоқининг бошқа мамлакатларида ногирон одамларни иш ҳаётига интеграциялаштириш бўйича жуда қизиқарли тажриба тўпланган: бу мамлакатларда касбий реабилитация қилишга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Иш берувчи жиҳатидан ногиронлиги бўлган одамларни ишга жойлаштиришни иқтисодий аҳамиятини деярли баҳолаб бўлмади, бироқ уни рақамлардаги тўлиқ фойдасини ҳисоблаб чиқиш мураккаб иш, чунки у пул кўринишида ҳисоблаш чиқиш қийин бўлган кўплаб омилларнинг йиғиндисидан иборат бўлади. Сон сифатида ҳисоблаш энгил кечадиган омиллардан бири – бу Ўзбекистоннинг расмий секторида ишловчи ногиронлиги бўлган шахслар бюджетдан ташқари фонддан олинган нафақаларини 50 фоизга яқинини қоплашади, қўшимча тарзда бандликка кўмак бериш фондига маблағ ажратади ва бир қатор ҳолатларда даромад солиғини тўлашади. Ногиронлиги бўлган шахсларни ишга жойлаштиришни аҳамиятини пасайтирмаган ҳолда қайд этишимиз керакки, уларни олий таълимда таҳсил олиши ва иш билан таъминлашни ижтимоий аҳамияти жуда ҳам муҳим ҳисобланади.

Имкониятлари чекланган ёшларнинг, мактабгача муассасалар, махсус мактаб, умумтаълим ва олий таълим муассасалари қошидаги синф ёки гуруҳлар бўлсин, ёки уйда таълим олиш бўлсин – ўқитишнинг барча шакллари-таълим соҳасига жалб қилиниши маълум жиҳатдан интеграция жараёни ҳисобланади, чунки ўқиш даврида ва ундан кейин ҳам бу ёшлар ўзаро мулоқотда бўладилар, уларнинг ижтимоий мослашуви ва жамиятга уйғунлашуви таъминланади. Бироқ, таълим олиш учун мос шарт-шароитларни танлаш ҳар бир боланинг ва ота-онасининг ҳуқуқи ҳисобланади. Психологик-тиббий-педагогик комиссия мутахассислари зиммасига боланинг руҳий-жисмоний ҳолатини ўрганиш ва ташхис қилиш вазифаси юкланган бўлиб, болани ҳар томонлама текшириш натижасида болаларни ўқитиш ва уларга мос келадиган таълим шароитини аниқлашга доир тавсиялар берилади.

Ушбу жараёнлар ташкилий ва услубий асослар доирасида маълум даражада меърий-ҳуқуқий механизмлар асосида амалга оширилишини кўзда тутди. Ўзбекистонда ногиронлиги бўлган шахслар тўғрисида Ўзбекистон Республикасида ногиронлиги бўлган шахсларнинг ижтимоий ҳимояси ва ҳуқуқларини белгилайдиган, янги таҳрирда 2008 йил 11 июлда қабул қилинган ЎРҚ-162-сонли "Ўзбекистон Республикасида ногиронлиги бўлган шахсларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида"ги қонуни ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "тиббий-меҳнат эксперт комиссиялари томонидан фуқароларни тиббий кўрикдан ўтказиш тартибини янада такомиллаштиришга, ногиронликни ва касбий меҳнатга лаёқат йўқотилиши даражасини аниқлашга йўналтирилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида"ги 195-сонли 01.07.2011й қарори амал қилмоқда.

Ушбу қонун ва қарорлар ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини амалга ошириш, уларнинг ҳаёт кечиришида чекловларни олиб ташлаш, тўла ҳаёт тарзига эга бўлишига имкон берувчи қулай шароитлар яратиш ва жамиятнинг иқтисодий, сиёсий ҳаётида фаол иштирок этиш, шунингдек, ўзининг фуқаролик бурчларини бажариши учун Ўзбекистон Республикасининг бошқа фуқаролари билан тенг имкониятлар яратилишини таъминлайдиган давлат сиёсатини белгилайди.

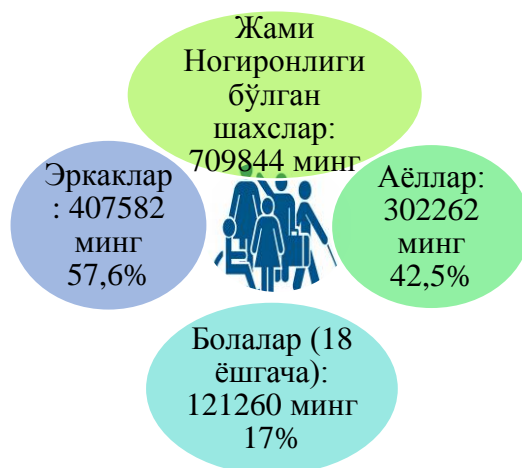
“Ўзбекистон Республикасида ногиронларнинг ижтимоий ҳимояси тўғрисида”ги Қонунда “ногирон инсон жисмоний, ақлий, руҳий ёки сенсор (сезги) нуқсонлари борлиги туфайли турмуш фаолияти чекланганлиги муносабати билан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ногирон деб топилган ҳамда ижтимоий ёрдамга ва ҳимояга муҳтож шахс” [11] дея таъриф берилади. Ўзбекистонда инсон туғма ёки ҳаёти давомида орттирилган ногиронлик ҳолатига эга бўлса, у ногирон сифатида рўйхатдан ўтмайди. Бунинг учун расман ногиронлик мақомига эга бўлиши учун тиббий-меҳнат эксперт комиссия аъзоларига (ТМЭК) ногирон эканлигини тасдиқлаш мақсадида мураккаб бюрократик жараёнлардан ўтиб, ҳужжатлар тўплаши зарур. Инсон танасининг фаолиятидаги чекловлар даражасига кўра, ТМЭК вақтинча ёки доимий тарзда инсонни учта тоифадан (I, II ва III) ногиронлик гуруҳларидан бирига рўйхатга олади. ТМЭКнинг маъмурий рўйхатлари Ўзбекистонда ногиронликнинг тарқалиши бўйича статистика манбайи ҳисобланади. Аммо аҳолини рўйхатга олиш жараёнида, мамлакат миқёсидаги тадқиқотлар орқали ногиронлар ҳақида маълумот тўпланмайди. Мисол учун, Буюк Британияда, жамоат транспортдан фойдаланишда имтиёзга эга бўлиш учун ёки турли хил ногиронлик нафақаларини олиш учун, одам терапевт қабулида ногирон эканлигини рўйхатдан ўтказиши мумкин. Ногиронлик статистикаси эса ўз навбатида ногиронлик масалалари бўйича давлат идораси (Office for Disability Issues) томонидан олиб борилади. Ушбу идора ногиронлик бўйича нафақа тўловини олувчилар сони тўғрисидаги маъмурий маълумотларга таянибгина қолмай, балки асосан, ижтимоий сўровлар ва аҳолини рўйхатга олиш маълумотларига асосланади.

Жаҳон соғлиқни сақлаш тадқиқотига кўра, 2018 йилда 15 ёшдан катта 785 миллион (15,6%) ногирон одам рўйхатга олинган, тахминан 975 миллион (19,4%) киши кассалиқдан азият чекан[12]. Маълумотларга кўра, 2025 йилга бориб 60 ёш ва ундан катталар сони ер шарида 1 миллиард 100 миллион нафардан ошиб кетади[13]. Шунингдек, аҳоли орасида ногиронлик кўрсаткичларида ҳам ўсиш тенденцияси кузатилмоқда. Бу жамиятда инсон ҳуқуқ ва манфаатларига йўналтирилган ислохотларни янада чуқурлаштириш, аҳолининг эҳтиёжманд қатламига кўрсатилаётган тиббий-ижтимоий хизматлар

сифатини ошириш, соҳага янги инновацион технологияларни жорий этишни тақозо этмоқда.

Ушбу ҳолат аҳолининг мазкур гуруҳини иқтисодий, ижтимоий ва фуқаролик секторларидаги ижтимоий сегрегациясидан гувоҳлик бериши мумкин ва инсон тарақиёти, иқтисодий ўсиш аҳолининг барча қатламларини жалб қилиш лозимлигини англаб етишига олиб келувчи, барча учун тенг имкониятларни тақдим этувчи, барқарор бўлишини таъминлайдиган концепцияни янада илгари суриш учун тўсиқ бўлади.

БМТ Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти ва Жаҳон банки статистикасига кўра, 2017 йилда ер шари аҳолисининг 15 фоизга яқини имконияти чеклангани, бешдан бир қисми ёки 110-190 миллионгача бўлган одамлар катта ногирон эканлиги ва бу кўрсаткичнинг мунтазам ўсиб бораётгани ҳар бир инсонга ўзини атрофдагилар билан тенг ҳис қилиши ҳамда ўз салоҳиятини юзага чиқариш учун имкониятлар яратиш бўйича самарали ишларни амалга оширишга ундайди[14].

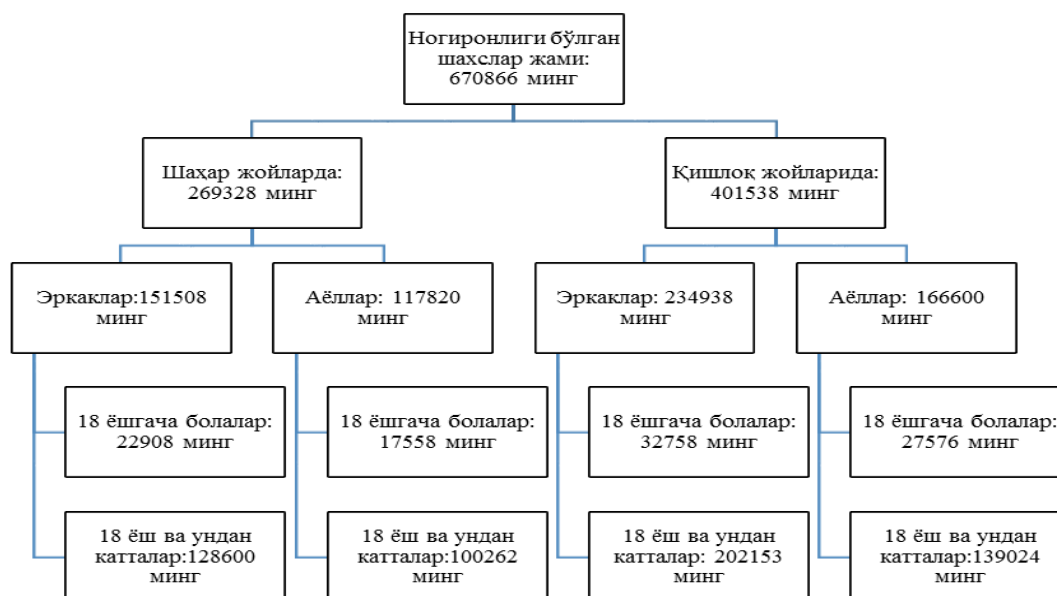
5-расм. 2018 йилда жинси бўйича ногиронлиги бўлган шахслар сони [16]

БМТнинг 2030 йилгача барқарор тарақиёт бўйича кун тартиби ҳеч кимни ижтимоий иқтисодий ривожланиш жараёнларидан ортда қолдирмасликни кўзда тутди (инглиз тилида “leave no one behind”). Айниқса, мазкур жараёнлар ривожда ижтимоий ҳимояга муҳтож ногиронлиги бор инсонларга бўлган эътибор жуда муҳим. Бутун жаҳон ногиронлик ҳисоботида кўра ногиронликнинг қайсидир шаклига эга бўлган инсонлар сони 1 миллиарддан зиёдроқ ёки дунё аҳолисининг 15% ташкил этади, уларнинг 80% эса ривожланаётган мамлакатларда истиқомат қилади[15].

2017 йилда Ўзбекистонда 670866 минг, 2018 йилда 709844 нафар ногиронлиги бўлган шахслар рўйхатга олинган бўлиб, уларнинг 2017

йилда 100827 минг нафари, 2018 йилда 121260 минг нафарини (17,0%) 18 ёшгача бўлган болалардан иборат. Аёллар ногиронлиги бўлган шахсларнинг 42,5 фоизини ёки 2017 йилда 284420 минг кишини, 2018 йилда 302262 минг кишини ташкил қилган. Эркаклар орасида ногиронлиги бўлган шахсларнинг 57,6 фоизини ёки 2018 йилда 407582 минг нафарини ташкил қилган.

Ўзбекистонда жами ногиронлиги бўлган шахслар сонининг 59,9 фоизи ёки 401538 нафари қишлоқ жойларда рўйхатга олинган. Қишлоқ жойлардаги ногиронлиги бўлган шахсларнинг 15,0 фоизи ёки 60361 нафарини 18 ёшгача бўлган болалар ташкил этади. Жами ногиронлиги бўлган аёллар сонининг 58,6 фоизи ёки 166600 нафарини қишлоқ жойлардаги ногиронлиги бўлган аёллар ташкил этади. Қишлоқ жойлардаги жами ногиронлиги бўлган аёллар сонининг 16,6 фоизи 18 ёшгача бўлган қизлардан иборат (расм-6)

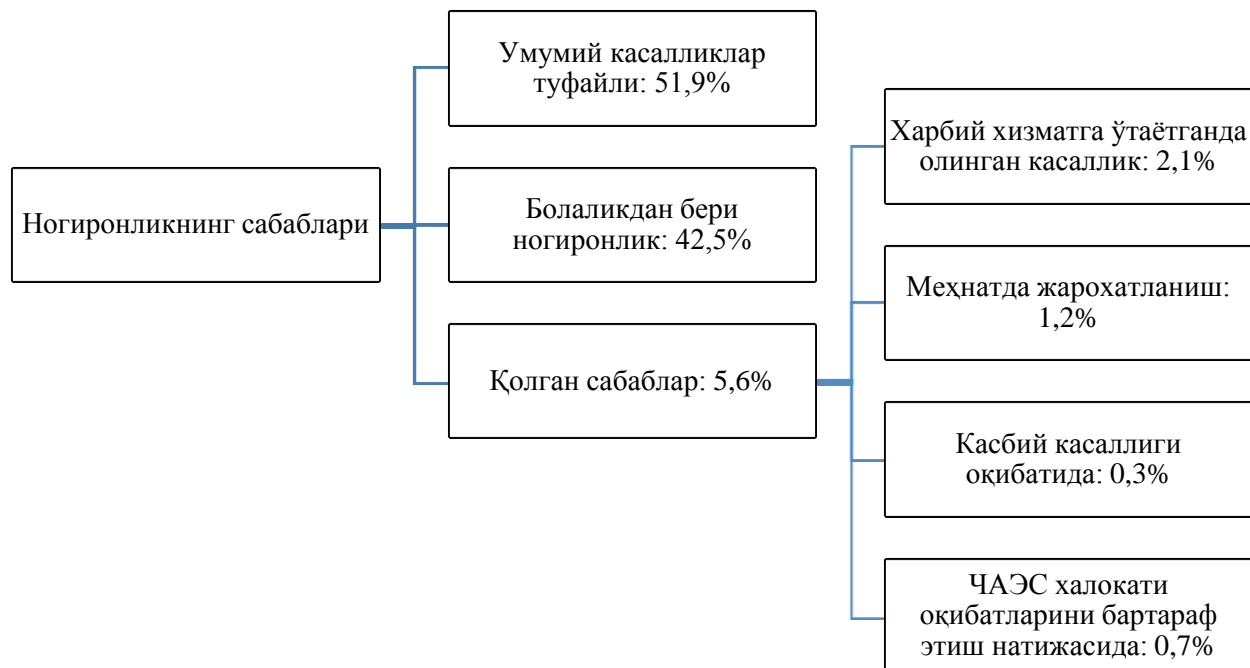

6-Расм. Ўзбекистон Республикасидаги ногиронлиги бўлган шахсларнинг жинси, ёш гуруҳлари, шаҳар ва қишлоқ жойлар кесмида тақсимланиши, киши (2017 йил) [17].

Ногиронликнинг сабаблари таркибида 51,9% асосий қисми “умумий касалликлар туфайли”, 42,5% “болалиқдан ногиронлик”, қолган сабаблар эса 5,6% ни ташкил қилади. Ёш гуруҳларининг нисбатан каттароқ қисмини (13,7 фоизини) 55-59 ёшдаги ногиронлиги бўлган шахслар ташкил этади. Умумий касалликлар туфайли ногиронлиги бўлган шахсларнинг 21,3 фоизи худди шу 55-59 ёшдагилар гуруҳига, 17,2 фоизи 50-54 ёшдагилар гуруҳига тўғри келади (7-расм).

Юқоридаги таҳлиллар кўрсатишича, жаҳон ва республика миқёсида ногиронлиги мавжуд шахслар сонинг ўсиш тенденцияга эгаллиги ҳамда бугунги кунда жамиятда яратилган шароитлар, тиббий хизмат, меҳнат шароитлар, касбий касалликларни келтирувчи сабаблар ва бошқа соҳаларни зудлик билан такомиллаштириш заруратини кўрсатмоқда.

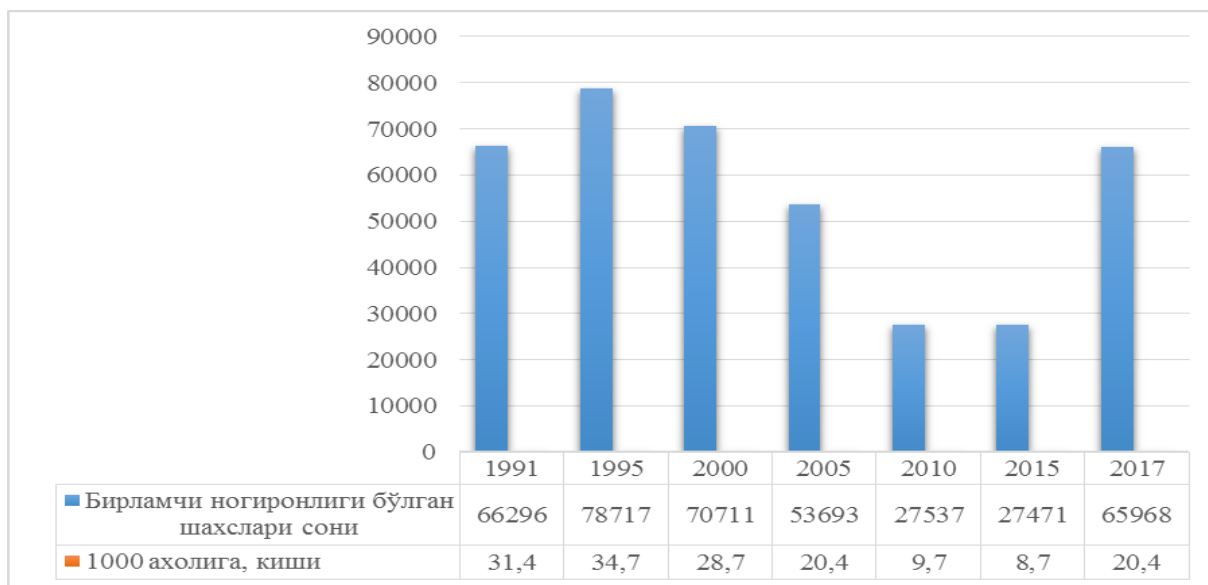

7-Расм. Ногиронлик сабаблари (2017 йил) [18].

Болалиқдан ногиронлиги бўлган болалар ўртасида 14,1 фоизи 10-15 ёшдагилар гуруҳига ва 10,7 фоизи 5-9 ёшдагилар гуруҳига тўғри келади. Ногиронлик структурасида 8,9 фоизини I гуруҳ, 66,4 фоизини II гуруҳ, 11 фоизини III гуруҳ ва 13,7 фоизини 16 ёшгача бўлган ногиронлиги бўлган болалар ташкил этади. Ногиронлик сабаблари (касалликлар синфлари ва алоҳида касалликлар) тақсимотига кўра энг кўп улуш, яъни 19,2 фоиз "Руҳият ва хулқ атвор бўзилиши" хасталигига, аёллар орасида эса бир оз пастроқ яъни, 18,3 фоизга тўғри келади. Жароҳатланиш ва захарланиш ногиронлик сабабларининг 7,1 фоизини, ундан ишлаб чиқариш жароҳатлари 16,5 фоизни (ногиронлиги бўлган шахсларнинг умумий сонидан 1,2 фоиз) ва касбий касалликлар 3,7 фоизни (ногиронлиги бўлган шахсларнинг умумий сонидан 0,3 %) ташкил этади.

1991-2017 йилларда бирламчи ногиронлиги бўлган шахслар тўғрисидаги маълумотлар динамикаси таҳлилидан кўринадик, 1995 йилдан бошлаб бирламчи аниқланган ногиронлиги бўлган шахслар сони 78717 кишидан 2015 йилга келиб 27471 кишигача камайган. 2017 йилда эса ушбу кўрсаткич 65968 кишигача ўсган (4-расм). 2018 йилнинг биринчи чорагида 16 ёшдан ошган ва ногиронлиги бўлган шахслар

582,4 минг нафарни ташкил этиб, 12,4 минг нафар фуқарога бирламчи ногиронлик белгиланган[19].

8-Расм. 1991-2017 йилларда бирламчи ногиронлиги бўлган шахслар деб топилганлар динамикаси[20]

Ўзбекистон Республикаси Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигида биринчилардан бўлиб “Ногиронларнинг ижтимоий ҳимояси ҳақида” ногиронларнинг ҳуқуқларини ўз ичига олган ҳуқуқий база яратди.

“Ўзбекистон Республикасида ногиронларнинг ижтимоий ҳимояси тўғрисида”ги Қонунда “жисмоний ёки ақлий нуқсонлари борлиги туфайли турмуш фаолияти чекланганлиги муносабати билан ижтимоий ёрдам ва ҳимояга муҳтож бўлган шахс ногирон ҳисобланади” дея таъриф берилган. Шундай қилиб, ногиронлик касалликка ёки инсон танаси аъзоларининг функциялари бўзилишига тенглаштирилади.

2009 йилнинг 27 феврал куни Ўзбекистон “Ногиронларнинг ҳуқуқлари ҳақида”ги БМТнинг Конвенциясига қўшилди ва имконияти чекланганларнинг ҳуқуқларини халқаро стандартларда ҳимоя қилиш тарафдорлигини кўрсатди. “Ногиронларнинг ижтимоий ҳимояси тўғрисида” ги қонуннинг янги таҳрири замонавий нуқтаи назарда кўриб чиқилди ва 2008 йилнинг 11 июлида қабул қилинди. У ўзида Конвенциянинг аксарият иловаларини, “Бола ҳуқуқларининг кафолати”, “Таълим тўғрисида”, “Фуқаро саломатлигини муҳофаза қилиш тўғрисида” ва бошқа кўплаб (70 дан ортиқ) норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни акс эттирган. Ушбу норматив ҳужжат мамлакатимизда истиқомат қилувчи имконияти чекланган фуқароларнинг ҳуқуқлари асосини ташкил этади. БМТнинг Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенциясида **«ногиронлик – тана функциялари бўзилган инсонлар ҳамда муносабат ва инфратузилма билан боғлиқ тўсиқлар орасидаги ўзаро алоқа натижасида вужудга келадиган ҳолат»** деб таъкидланади. Бошқача қилиб айтадиган бўлсак, бу нафақат инсон

танасининг нуқсонлари, балки қулай атроф-муҳит йўқлиги ва бундай одамларнинг жамият ҳаётида иштирок этишига қаршилик қилаётган тўсиқлар ва салбий стереотиплардир.

Ногиронликни рўйхатга олишнинг энг асосий тамойили ногирон шахснинг аризаси орқали расмийлаштирилиши ва бюрократик жараёнларнинг мураккаблиги Ўзбекистонда ногиронлиги бўлган барча шахсларни рўйхатга олиш учун қийинчиликлар туғдиради ва натижада кўпчилик ҳисоботдан “тушиб” қолади. Бунга йўл қўймаслик учун, ногиронликни шахснинг аризаси орқали эмас, балки аҳолини кенг миқёсда рўйхатга олиш жараёнида амалга ошириладиган сўровларга махсус саволлар киритилиши орқали ногирон шахслар рўйхати тўзилишини йўлга қўйиш лозим. Сўнгги марта аҳолини рўйхатга олиш деярли 30 йил олдин амалга оширилган ва 2017 йил охирида Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси раиси аҳолини рўйхатга олиш жараёни 2022 йилда бошланиши мумкинлигини айтган эди[21]. Ўтказилиши назарда тутилаётган аҳолини рўйхатга олиш жараёнида ногиронлик статистикаси бўйича Вашингтон гуруҳи томонидан тавсия этилган ногиронлик мавзусига оид саволлари ҳам сўровномага киритилиши жуда муҳим. Маълумотлар фақат соғлиқни сақлаш имкониятлари чекланган кишилар учун нафақа тўлашни амалга ошириш учун тўпланган бўлса, ногиронликнинг тарқалиш даражасини сезиларли даражада камлигини ҳисобга олиш эҳтимоли юқори. Ногиронлик ҳолатини текшириш мураккаб жараёнига боғлиқ бўлган “бош оғриқ”, пенсия ва ижтимоий нафақаларнинг оз миқдорда эканлиги ногирон кишининг расмий мақомини олиш учун ҳаракатларини сустлаштирувчи омил бўлиб хизмат қилиши мумкин. Ногиронлар ва имконияти чекланган талабалар ижтимоий ҳимояси вазифалари авваламбор жамиятнинг уларга нисбатан бўлган муносабати, таълим олиш ва иш билан таъминланганлик даражаси ҳамда тиббий муҳофаза масалаларининг қай даражада ҳал этилганлиги билан белгиланади.

Бу борада бугунги кунгача республикада инклюзив жамият барпо этиш йўлида қуйидаги ишлар амалга оширилоқда:

- Вазирлар Маҳкамаси бўйсунувидаги Ўзбекистон Республикаси Тиббий-ижтимоий хизматларни ривожлантириш агентлиги ташкил қилинди ва кексалар ва ногиронлиги бўлган шахсларга тиббий-ижтимоий хизмат кўрсатишда ваколатли давлат бошқарув органи этиб белгиланди;

- эски тиббий-меҳнат экспертиза комиссиялари ўрнига инсон туғилганидан токи умрининг охиригача бўлган даврни ўз ичига қамраб олган янги тиббий-ижтимоий экспертиза комиссиялари тизими ташкил қилинди;

- 18 ёшгача болаларда ногиронлик ҳолатини белгиловчи педиатрия тиббий-ижтимоий экспертиза комиссиялари ташкил қилинди;

– ногиронлик белгилари аниқ кўриниб турган ҳамда анатомик дефектлар мавжуд ҳолларда ногиронлик белгилашнинг янги тартиблари жорий қилинди;

– Ўзбекистон Республикасининг “Ижтимоий иш тўғрисида”ги янги Қонуни лойиҳаси ишлаб чиқилди;

– Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида ногиронлиги бўлган шахслар ишлари бўйича идоралараро кенгаш ташкил қилинди.

– Тегишли вазирлик ва идоралар раҳбарлари, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши раиси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимлари, Ўзбекистон Ногиронлар жамияти, Кўзи ожизлар, Карлар жамиятлари, Ногиронлар ассоциацияси раҳбарлари ушбу Кенгашга аъзо этиб белгиландилар;

– идоралараро Кенгашнинг ишчи органи этиб, Тиббий-ижтимоий хизматларни ривожлантириш агентлиги белгиланди;

– ногиронликнинг ижтимоий моделига босқичма-босқич ўтиш борасидаги Концепция ва Йўл харитасини тасдиқлашни кўзда тутувчи Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони лойиҳаси тайёрланди.

– Концепция лойиҳасида қуйидаги масалалар кўзда тутилмоқда:

– Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида ногиронлиги бўлган шахслар ишлари бўйича идоралараро кенгаш зиммасига Концепцияда кўзда тутилган масалаларнинг ижросини мувофиқлаштириш вазифасини белгилаш;

– Концепцияда кўзда тутилган вазифаларни ижросини таъминловчи субъект бўлган вазирилик ва идораларни белгилаш;

– жойларда ногиронлиги бўлган шахслар учун “тўсиқларсиз” муҳитга алоқадор объектларни хатлов (инвентаризация)дан ўтказиш;

– келгусида ишлаб чиқиладиган ногиронлиги бўлган шахслар учун “Тўсиқларсиз муҳит яратиш” ҳудудий дастурларига таклифлар ишлаб чиқиш;

– келгусида ишлаб чиқиладиган ногиронлиги бўлган шахслар учун “Тўсиқларсиз муҳит давлат дастури” ҳамда “Тўсиқларсиз муҳит тўғрисида”ги Қонун лойиҳасига таклифлар ишлаб чиқиш;

– Концепцияда кўзда тутилган вазифалар ижроси юзасидан амалга оширилган ишларни объектив баҳоловчи индикаторларни ишлаб чиқиш.

– Аҳолининг эҳтиёжманд қатламларига ижтимоий хизматларни ривожлантириш борасида қуйидагилар кўзда тутилмоқда:

– 2023 йилнинг 1 мартгача муддатга давлат томонидан кафолатланган минимал ижтимоий хизматлар рўйхатини ишглаб чиқиш ва тасдиқлаш;

– 2023 йилнинг 1 мартигача давлат томонидан кафолатланган минимал ижтимоий хизматлардан фойдаланувчи эҳтиёжманд аҳоли тоифаларининг рўйхатини ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш;

– 2023 йилнинг 1 июнигача давлат томонидан кўрсатиладиган кафолатланган минимал ижтимоий хизматлар стандартларини ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш;

– 2025 йилдан аҳолининг эҳтиёжманд қатламларини Аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш марказларининг барпо этилишини назарда тутиб, Тиббий-ижтимоий хизматларни ривожлантириш агентлигининг туман (шаҳар) бўлимлари фаолиятини такомиллаштириш, уларни малакали кадрлар билан таъминлашни кучайтириш;

– келгусида ижтимоий ходимларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини такомиллаштириш.

Юқорида қайд этиб ўтилган меъёрий ҳужжатлар тартиб-тамоийларини амалиётга жорий қилиниши Ўзбекистон Республикасида барча учун, шу жумладан, ногиронлиги бўлган шахслар учун инклюзив жамият барпо этиш йўлида қўйилган навбатдаги дадил қадам ҳисобланади. [22]

Хулоса ва тавсиялар

Инклюзив ўқитиш масаласи бутун Жаҳон ҳамжамиятида тан олинган ва хайрихоҳлик билан амалга оширилиши таълим сиёсатининг энг асосий йўналишидир. Ҳалқаро тажриба шуни кўрсатадики, инклюзив таълим стратегиясини ривожлантириш кўп муддатли вақтни талаб қилади. Бу таълимни ривожлантириш узликсизликни ва уни тадбиқ қилишга босқичма – босқич комплекс ёндашувни амалга ошириш керак.

Муттахасисларнинг фикрича, инклюзив таълимнинг муваффақияти имконияти чекланган болалар ва талабалар қаерга бориб ўқишига ва инклюзив таълим дастурига боғлиқ. Энг аввало инклюзив таълим давлат назорати остида бўлиши керак, чунки таълим олишга имконияти бўлмаган алоҳида эҳтиёжли шахслар иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий жараёндан тушиб қоладилар.

Шуни айтиш жоизки инклюзив таълим ногиронлар учун зарур. Қанчадан – қанча инклюзив таълим олган ногиронлар орасидан иқтидорли, яхши мутахассислар етишиб чиққан. Инклюзив таълим ислоҳотини амалга ошириш учун норматив базасини мустаҳкамлаш, имконияти чекланган болаларни умумтаълим муассасаларида таълим олишини таъминлаш учун педагогларни малакасини ошириш, қайта тайёрлаш ишларини жадаллаштириш ва самарадорлигини ошириш, иншоотларни мослаштириш каби бир қатор долзарб муаммоларни ҳал қилишга боғлиқ.

Ўзбекистонда инклюзив таълимни ривожлантириш учун, қуйидаги вазифалар мажмуасини амалга оширилишини тақозо этади:

– имкониятлари чекланган шахсларнинг эҳтиёжларидан келиб чиқиб, махсус инклюзив таълим мазмунини илмий-услубий жиҳатдан ишлаб чиқиш;

– инклюзив таълимни унинг барча поғоналарида ташкил этиш, бошқариш ва мувофиқлаштириш принциплари ва механизмларини ишлаб чиқиш;

– инклюзив таълимнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш, унинг меъёрий ҳуқуқий жиҳатдан таъминотини таълим сиёсатининг мақсад ва вазифаларига мослаштириш;

– имкониятлари чекланган шахсларнинг эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда сифатли таълим олишда тенг имкониятларга эга бўлишнинг давлат томонидан кафолатининг амалга оширилишини таъминлайдиган ташкилий-бошқарув механизмларини яратиш;

– таълим масканларида инклюзив ўқитиш учун педагогик кадрларни тайёрлаш, малакасини ошириш ишларини такомиллаштириш;

– инклюзив таълим муаммоларини илмий-назарий ва илмий-услубий нуқтаи назардан ишлаб чиқилишини таъминлайдиган илмий-педагогик кадрларнинг касбий тайёргарлиги ва малакасини ошириш;

– минтақаларнинг имкониятларидан келиб чиқиб, инклюзив таълим ҳолати ва ривожланиш тенденцияларини мониторинг қилиш тизимини яратиш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. <https://aniq.uz/yangiliklar/agentlik-nogironlar-assosiasiyasi-rahbarining-intervyusiga-munosabat-bildirdi>

2. <https://huquq.uz/2022/08/23/imtijoz-bor-jetibor-chi/>

3. Universal Declaration of Human Rights. New York, United Nations, 1948.

4. Convention on the Rights of the Child. New York, United Nations, 1989.

5. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. New York, United Nations, 2006.

6. Dakar Framework for Action: Education for All. Paris, UNESCO, 2000 (<http://unesdoc.unesco.org>)

7. <https://www.weforum.org>

8. <https://www.weforum.org>

9. <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>

10. <https://www.lex.uz>

11. Ўзбекистон Республикасининг 1991 йил 18 ноябрдаги 422-XII-сонли «Ўзбекистон Республикасида ногиронларни ижтимоий муҳофаза қилиш тўғрисида» ги Қонуни, 3-модда.

12. https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/70670/WHO_NH_VIP_11.01_eng.pdf?sequence=1

13. <https://www.minzdrav.uz/uz/news/detail.php>

14. <https://www.worldbank.org>
15. https://www.who.int/disabilities/world_report/2011/report.pdf
16. <https://www.stat.uz>
17. Муаллифлар тамонидан Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси сайти маълумотлари асосида туздилар.
18. <https://www.minzdrav.uz>